

**Vážený pane prezidente,
vzácní hosté,
učená společnosti,**

V minulém roce vydala Berlínsko-brandenburská Akademie věd sborník úvah s provokativním názvem „Ideální akademie. Minulá budoucnost anebo konkrétní utopie?“ Není to nepatřičná otázka. Většina učených společností, ať se již nazývaly Akademie či jinak, vznikly v minulých stoletích. Svět vědy se od té doby prudce změnil a zvláště v posledních desetiletích přerostl rámec možností těchto sice ctihodných, avšak přespříliš exklusivních a svými možnostmi omezených institucí. Uvažme jen, jak se rozšířil okruh lidí i vědeckých oborů proti první polovině dvacátého století.

Tím, že se výzkum v celých vědních oblastech stále více stává záležitostí podnikání a komerce, pohánějí ho vpřed i správní rady akcionářů a nikoli jen iniciativy Učených společností. Připomenu – bude to znít úsměvně – některé vědecké soutěže, které vypisovala Královská česká společnost nauk. Roku 1784 zadání znělo: „Co dosud bylo psáno o přírodopise země České a co v něm ještě chybí?“ Odpověď nedošla žádná, jak tomu bylo i o dva roky později se soutěží na téma: „Odkud Čechy za starších časů braly sůl kuchyňskou?“ Ani zvýšená cena v hodnotě 300 zlatých nikoho nepřilákala. Větší úspěch, došlo celkem deset elaborátů, měla soutěž z roku 1803, „kterými prostředky způsoby rozmanité zfalšování všelikých potravin mimo zákonné vyšetřování může být odčiněno anebo alespoň umenšeno?“

Jestliže ještě v první polovině 20. století přednáška na půdě KČSN nebo spis vydaný v Rozpravách ČAVU byly vesměs zárukou vysoké odborné úrovně, o padesát let později platila již v mnoha vědních oblastech, zejména v chemii, fyzice a v biomedicině zcela jiná kritéria, a to na mezinárodní, ne-li přímo světové úrovni. Zatímco Nobelovy a jiné ceny mohou jen v úzkém výběru vyzdvihnout mimořádné vědecké přínosy, žebříčky citací zachycují mnohem širší okruh badatelů, kteří mají podobně jako v tenise – nárok na lepší nasazení v grantových a jiných turnajích.

Navzdory tomu naprostá většina Učených společností a Akademií setrvala na tradičním počtu svých členů i sekcí. Ani tak velká země jako je Francie, počet členů svých pěti Akademií nemění. Je tomu tak mimo jiné proto, že časem tuto prestižní složku vědeckého bytí – a bylo by pokrytectvím si neříci, že i vědci stejně tak jako spisovatelé, hudebníci, herci či sportovci mají svou oprávněnou ctižádostivost – začaly suplovat další přidružené učené společnosti, jejichž adresáře tvoří celé knihy. A přesto všude tam, kde staré akademie a učené společnosti nadále požívají státní i jiné podpory, má jejich řádné či jiné členství punc výjimečného individuálního zadostiučinění. Z přehledu nejstarších akademií, který máte před sebou v podobě handoutu, je patrné, že z domácích institucí zvláště Královská učená společnost nauk patřila k nejstarším, nepřetržitě existujícím akademiím ve střední Evropě. Neméně si zaslouží pozornosti, že Britská akademie jako humanitní obdoba mnohem starší Royal Society teprve v minulém roce dovršila sto let své existence. Pominu-li pozdní vznik Australské akademie věd, nemohu tak učinit v případě dvou německých akademií, založených ve třetí čtvrtině 20. století. Další dvě, berlínská a saská byly po zánku NDR hluboce transformovány. Význam, který spolkové vlády tradičním akademiím přikládají, rozhodně nenasvědčuje tomu, že by byly zbytečným reliktem minulých století.

Vztah ke státu je upraven různě. Akademie i Učené společnosti, třebaže některé vznikly z privátní iniciativy, jsou dnes většinou veřejnoprávními institucemi, jak je tomu mimo jiné v Německu a v Rakousku. Velkorysou státní podporu má sedm německých akademií sdružených v Union der deutschen Akademie der Wissenschaften. Ty mají rozpočet hrazen z poloviny spolkovým a z poloviny zemským rozpočtem.

Cíle většiny Akademií a Učených společností se podobají jako vejce vejci. I to je příznačné, že se shodují s posláním naší Učené společnosti: jde téměř vždy o podporu vědecké činnosti a bádání (tak výslovně BadW), jinde čteme, např. ve statutu ÖadW, že prvořadým posláním je podpora základního výzkumu. Společným úkolem je také reprezentace bádání v rámci státu i v zahraničí (tak BA). V neposlední řadě prakticky všechny Akademie a Učené společnosti udělují výroční ceny a jiné pocty. Působení navenek se děje zvláště publikacemi, přednáškami a konferencemi. Řada Akademií má ovšem menší badatelská pracoviště připojená ke komisím, které odpovídají za ediční řady a projekty různého druhu. To zatím v našem případě nepřipadá v úvahu, neboť tyto úkoly plní jednak ústavy AV, jednak výzkumná pracoviště vysokých škol.

Všechny Akademie a Učené společnosti rozlišují členství řádné od jiného. Tím se rozumí případ od případu členství mimořádné, čestné, korespondenční či zahraniční. V Německu se řádné členství vztahuje jen k příslušné zemi, výjimkou jsou Berlínsko-brandenburská a Mohučská akademie, které volí členy ze všech spolkových zemí. V naprosté většině zemí není členství svázáno s finančními odměnami. V Německu jde výlučně o čestný závazek (ehrende Verpflichtung), nahrazují se pouze cestovní náklady. Akademie modifikované podle sovětského modelu si akademiky a členy korespondenty mimo jiné zavazovaly pravidelnými měsíčními honoráři. Patrně však v celém vzdělaném světě nenalezneme paralelu k naší Učené společnosti, jejíž členové přispívají na základní provoz jedním procentem svého platu a důchodci polovinou procenta. Přesto zájemců o členství je dost.

Světská sláva polní tráva. Pocty jsou pomíjivé, parte s výčtem čestných domácích i zahraničních nominací zpravidla skončí v archívních pozůstatostech. Horší je, že numerus clausus naprosté většiny akademií předem vylučuje členství jiných, často neméně zaslužilých osobností. Ve Francii se jim tradičně říká "titulaires du 41e Fauteuil" tituláři 41. křesla. Mezi pověstnou čtyřicítku tamějších akademiků se tak nedostali mimo jiné Jean Jacques Rousseau, Diderot, Balzac, Maupassant, Proust a Zola. Z téhož důvodu, tj. statuty omezeného počtu členů, uzavřely vhodným kandidátům své dveře také naše předchůdkyně. Dotčení tím byli zvláště literáti a umělci. Pohoršený básník J. S. Machar v jednom svém fejetonu Akademii vyčetl, že její členství a výroční ceny zkorumpovaly a zkompromitovaly českou literaturu až hanba povídat. Karel Čapek a Fráňa Šrámek z obdobných důvodů kandidatury odmítli. Čas od času je sice užitečné vložit ruce do bolestivých ran, netřeba si však stále sypat popel na hlavu. Podíváme-li se na věc z druhé strany, pak snadno zjistíme, že členy Královské české společnosti nauk byly nejvýraznější vědecké postavy naší vědy, počínaje Josefem Dobrovským, přes Františka Palackého a Jana Evangelistu Purkyně až k Jaroslavu Heyrovskému, jehož diplom držím v ruce. Naši učenou společnost si zatím pamfletisté na mušku nevzali, zato se však jeden kolega před časem zabýval myšlenkou založit Společnost „neučenou“.

Neméně podstatné je, že naprostá většina srovnatelných středoevropských i jiných akademií je členěna na oborové třídy, jak je zřejmé z druhého tabelárního přehledu. Ty tam jsou časy, kdy společenské disciplíny držely krok s přírodovědnými a technickými obory. I když např. rakouská a bavorská akademie setrvaly na původních dvou třídách, jiné jejich počet postupně zvyšují. Nejdále zatím v tomto ohledu zašla Švédská královská akademie. Z jejich deseti tříd pouze dvě náleží humanistům, i to je příznačné, i když to nemusí být příkladem.

Universalismus naší obnovené Učené společnosti připomíná její prapočátky v dobách přežívajícího polyhistorismu. Vědecké poznání dnešních Akademií má své těžiště jednak ve třídách, jednak ve specializovaných komisích, jež jsou otevřeny i pro nečleny. S tím je spojena i citlivá otázka statuty omezeného počtu členů. Naše Učená společnost, jak je z přehledu zřejmé, je v tomto ohledu nejuzavřenější ze všech akademií, srovnatelných co do jejich teritoriálního zázemí. Je to mimo jiné dáno tím, že zatím nepřistoupila na kategorii mimořádného či tzv. korespondenčního členství. I když toto členství pro některé vědce zůstane doživotním, zpravidla se dostává na mladší kandidáty, kteří nemohou

zcela dostát podmínkám řádného členství. Díky tomu si Akademie udržují svou životaschopnost přílivem čerstvých mozků.

K čemu připomínat skutečnosti i okolnosti, jichž jsme si více méně všichni vědomi. Prostě proto, že pouťorová doba opravdu zatřásla dějinami a během několika málo let poničila díla předků. Příznačné je, že do nově zřízené ČSAV byla vybrána necelá polovina řádných a mimořádných členů KČSN a ČAVU. Jestliže znovuzakladatelé Učené společnosti v květnu 1994 neměli do začátku nic než zašlou slávu a prázdnou pokladnu, před koncem prvního desetiletí naší obnovené existence nejsme na tom o mnoho lépe. Na rozdíl od vídeňské a jiných starodávných akademií, jejichž představitelé si nemusí klást otázku po smyslu vlastní existence – oni byli, jsou a budou ve stále stejných, rok od roku starších palácích – naše Učená společnost je v plenkách, které bude muset záhy odhodit a postavit se na vlastní nohy. A protože v průměru je nám všem kolem sedmdesáti let, nepůjde to bez mladších kolegyň a kolegů, kteří jsou ještě při plné síle ducha i těla. Učená společnost v tomto ohledu minulý rok neprospala a lze se nadít, že pro příští zasedání budeme muset hledat větší sál.

V polistopadové době patřilo k podivnému bontomu vidět právě v Akademii věd žábu na prameni. Poté co se Akademie do hloubky přetvořila a vysoké školy oprávněně pozvedly hlavu, začaly se znovu hledat cesty k vzájemné spolupráci. Snad k tomu hned po svém znovuzaložení přispěla i sama Učená společnost, z jejichž 70 členů je 49 profesorů a 9 docentů vysokých škol z celé republiky. O to více váží, že se Učená společnost v naprosté většině přiklonila k užšímu sepětí s Akademii, pokud by se nepodařilo dosáhnout jejího zabezpečení cestou samostaného zákona.

Podobně jako moji vážení předchůdci, Rudolf Zahradník a Josef Koutecký jsem se domníval, že rozumným lidem není nutné dlouho vysvětlovat, proč je třeba Učenou společnost ze zákona restituovat. Zatím jsme neuspěli ani s minimálním programem, který v souladu se stanoviskem pléna US spočíval ve třech bodech návrhu novely stanov Akademie věd:

(1) Učená společnost České republiky se přičleňuje k Akademii věd ČR jako samosprávné sdružení nejvýznamnějších vědců, které svou činností přispívá ke svobodnému pěstování a rozvoji vědy v České republice a reprezentuje ji vůči zahraničním společnostem shodného zaměření.

(2) Vnitřní uspořádání Učené společnosti České republiky při Akademii věd upravují její stanov.

(3) Rozpočet Učené společnosti hradí stát prostřednictvím Akademie věd ČR, která pro Učenou společnost ČR zajišťuje nezbytný servis v rozsahu oboustranných smluvních závazků.

Rada vlády pro vědu a výzkum smetla tento návrh ze stolu. Nevidím v tom jen odraz skutečnosti, že v uvedené Radě nalezneme jen jednoho člena Učené společnosti, který na onom zasedání z důvodu své zahraniční cesty nebyl přítomen. I kdyby byl, nejspíše by nic nezmoohl, neboť půl století stačilo, aby Učená společnost zmizela takřka z obecného povědomí. Doma je málokdo prorokem. Naopak v očích nedávno zemřelého mecenáše pana B. J. Horáčka, jednoho z mála Čechů, který šel ve stopách Josefa Hlávky, měla i dnešní Učená společnost takovou prestiž, že ji spolu s Univerzitou Karlovou a Akademii věd pověřil výběrovým řízením ceny Premium Bohemiae. Dnes dopoledne budeme mít příležitost vyslechnout přednášku prvního nositele této ceny pana profesora a našeho váženého člena Vratislava Schreibra. Výroční seniorské a juniorské ceny, které díky sponsorským darům Učená společnost uděluje, jsou co do finanční hodnoty nižší, nikoli však zanedbatelné. Ohlédneme-li se zpátky, pak bez uzardění můžeme říci, že díla či objevy poctěné Učenou společností byla a jsou skutečně výjimečné kvality. Nepochybuji o tom, že stejné rénomé časem získají poznatky a publikace talentovaných studentů, které Učená společnost rok co rok oceňuje. Čtyřem z nich budeme moci za chvíli blahopřát.

I kdyby apel této předsednické adresy znovu nedolehl za zdi této budovy, je nutné znovu a znovu představitelům tohoto státu připomínat, jak směšně malá by byla částka na zabezpečení instituce, která ve svých dvou předchůdkyních tvořila světlou linii vědy a duchovní kultury českých zemí a které bude v Evropském společenství o to více třeba. I v naší vědě lze přece nalézt díla a zakladatelské počiny, za něž se nemusíme hanbit. Werichovo dějinné kyvadlo se sice v našich zemích až příliš často vychylovalo do krajních poloh, na druhé straně však naši historii netvoří jen excessy.

Splendid isolation jedince i širší pospolitosti si v této fázi nemůžeme dovolit. Ve vědách, a to i společenských, proto musí platit evropská či světová kritéria, aniž bychom na druhé straně měli přespříliš podléhat globalizačním a modernizačním trendům. Německé univerzity zrušily taláry a starodávné rituály a nyní jsou jejich slavnosti šedivou sešlostí. Starodávné akademie, Francouzská jmenovitě se drží tradiční veteše zuby nehty, Bavorská akademie se k talárům vrátila. Naše učená společnost je civilní, jakými byly i naše předchůdkyně. Zůstaňme nenápadní i nadále, stejně se sportovci, herci, a bubeníky nemůžeme soutěžit.

Pokud by někde měl být přetlak intelektuálního potenciálu, pak právě v Učené společnosti. Víím, že tomu tak skutečně je, a proto nemám obavy, že by si naše Učená společnost v dohledné době neporadila s nezbytnými úpravami svých stanov. Naproti tomu již dnes je zřejmé, že nadále musí usilovat o své státní uznání jako legitimní následovnice zrušené KČSN, neboť bez vnější opory nemůže v plném rozsahu naplnit své základní cíle.

Tu a tam se ještě připomíná Napoleonův rozkaz před bitvou "oslové a učenci doprostřed vojska", z něhož se vyvozuje, že i dnes by vědci měli být ve středu společenského dění. Oslové často jsou, s tím nic nezmůžeme, nedovedu si však představit, že by právě vědci měli řídit chod tohoto státu. To je pradávna iluze učenců a intelektuálů, kteří vždy věděli, jak má svět vypadat. Všechny tyto staré i nové utopie na pohled vypadají slibně, ať už se odehrávají ve městě s kruhovým či pravoúhlým půdorysem. Svět je naštěstí mnohotvárnější. Vědci ať se věnují svému bádání. Těm, kteří to mají v sobě, to ostatně není třeba říkat. Nevolám tím po vědě uzavřené do věží ze slonových kostí. To už také dávno – s malými výjimkami – není možné. Jde mi o to, aby vědci vnímali svět politiky reálnými očima a aby politici věděli, že nevědí všechno. A když už to zjistí, aby věděli, na koho se obrátit, a to mimo i jiné i na Učenou společnost ČR. Kéž by tomu tak brzo bylo.

Příloha č.1: Nejstarší akademie a učené společnosti

- 1657 Accadémia del Cimento, Florencie: *Saggi di naturali esperienze* (1667)
1660 The Royal Society, Londýn: *Philosophical Transactions* (1665)
1666 Académie Royale des Sciences, Paříž: *Mémoires de l'Academie...* (1666)
1662 Deutsche Akademie der Naturforscher LEOPOLDINA: *Miscellanea* (1670)
1700 Preussische Akademie der Wissenschaften, Berlín: *Histoire de l'Aca-démie...* (1710)
1725 Imperatorskaja Academia nauk, Petrohrad: *Commentarii*(1728)
1739 The Royal Swedish Academy of Sciences: *Handlingar*
1746 Societas incognitorum, Olomouc: *Monatliche Auszüge*
1751 Göttinger Akademie der Wissenschaften
1759 Bayerische Akademie der Wissenschaften
1763 Heidelberger Akademie der Wissenschaften
1769 Academie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux Arts, Brusel
1773 Královská česká společnost nauk, Praha: *Abhandlungen* (1775)
1784 Asiatic Society of Bengal, Calcutta: *Transactions of the Society* (1788)
1825 Uherská Akademie věd, Pešt
1836 Jihoslovanská akademie věd, Záhřeb
1846 Sächsische Akademie der Wissenschaften, Lipsko
1847 Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Vídeň: *Almanach der K. Akademie...*
1863 National Academy of Sciences, USA: *Proceedings (PNAS)*
1891 Česká akademie věd a umění, Praha: *Rozpravy /Almanach / Věstník*
1891 Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen

1902 The British Academy, Londýn: *Proceedings of the British Academy*
1949 Mainzer Akademie der Wissenschaften
1954 Australian Academy of Sciences
1970 Nordrhein-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Düsseldorf

Poznámka:

- data založení kolísají, např. pro Royal Society se někdy udává 1645
- většina Akademií změnila názvy
- řada Akademií existovala s přestávkami

Příloha č.2: Počty členů akademií a učených společností

Akademie/Učené společ.	třídy	řádní	mimoř.	zahr. ¹	čestní	koresp.	celkem
Berlin-Brandenburg AW	5	143 ²	62		30		235
Göttingen AdW	2	2x40				2x100	280
München BadW	2	2x45 ³			x	2x80	250
Leipzig SAW	3	115				72	187
Heidelberg HAW	2	2x40 ⁴	x ⁵				80 + ?
Mainz AWL	3	3x30				3x50	240
Düsseldorf NAW	3	182 ⁶	150		10		342
Wien ÖadW	2	2x45		2x70	16	2x55	340/600
Stockholm KVA	10	350 ⁷		164			328/514
Praha KČSN 1938	2	28	151	105	1	107	392
filozofie-hist.-filologie	(I.)	13	84	54	1	66	218
matematika-přírodověda	(II.)	15	67	51	-	41	174
KČSN 1952 (I.+II.)		30	112	-	-	-	142
Praha ČAV 1952	4	54	64	-	-	-	118
filozofie-právo-historie	(I.)	16	18	-	-	-	34
přírodní vědy	(II.)	21	23	-	-	-	44
linguistika	(III.)	17	23	-	-	-	40
umění	(IV.)	-	-	-	-	-	-
Praha US 2002	-	70 ⁸		29			99

¹ v případě KČSN tzv. „přespolní“

² stav v roce 2002, podle stanov každá třída může mít až 40 řádných členů

³ do 70 let

⁴ do 65 let

⁵ počet není omezen, k dispozici jsou jmenné seznamy

⁶ skutečný stav v roce 2002, z toho nejméně 32 nad hranicí 68 let

⁷ stav 2002, z toho jen 164 pod 65 let

⁸ z toho jen 20 pod hranicí 65 let